

Östeuropas framtid

»Stridsvagnarnas märken på gatorna i Prag och Bratislava är gravskrifter över det kommunistiska systemet.» Händelserna i Tjeckoslovakien utgör kommunismens definitiva bankruttförklaring, menar Frank Bjerkholt, Oslotidningen Morgonbladets utrikesredaktör. Förf. förutspår, att kommunismen under det närmaste halvsekle kommer att avvecklas i det ena landet efter det andra. Om Moskva skall förmås att ge upp sin maktpolitik, måste vi i västlägret emellertid visa fasthet och även att maktpolitiken kostar långt mer för Moskva än reell samexistens. En förutsättning för att Sovjet skall inta en mer avspänd attityd ser förf. i ett fördjupat och intensifierat västeuropeiskt samarbete med EEC som plattform. Så kan också den institutionella ramen växa fram och stå färdig för de östeuropeiska länderna, när de befriats från kommunismen.

Medan sovjetryssarna försöker att göra sin kontroll över det tjeckoslovakiska samhällslivet total, och tjeckerna och slovakerna på sin sida försöker att räd- da ett minimum av oavhängighet, kan man ställa frågan om de östeuropeiska ländernas framtida öde i belysning av den sovjetiska ockupationen av Tjecko- slovakien den 21 augusti.

Man kunde tro, att Östeuropa för all- tid skall betraktas som sovjetisk egen- dom, och att detta blev fastslaget alla- redan i Jaltaavtalet av 1945. Det synes också som om man i väst varken kan göra från eller till. Såväl i Ungern 1956 som tolv år efteråt i Tjeckoslovakien har sovjetryssarna möjlighet att företa sig vad de vill.

Detta synsätt gäller emellertid inte utan vidare. Östeuropa har aldrig över- låtits till Sovjet av västmakterna, och ser man på framtiden, upptäcker man starka nationella och reformistiska kraf- ter i de östeuropeiska länderna, vilka bär bud om att det inte är möjligt för Moskva att för alltid hålla sina grannar nere på vasallnivå.

Jaltaproblematiken

Först några ord om Jalta och den på- stådda uppdelningen av Europa i två maktsfärer.

President Roosevelt kom till denna konferens med drömmen om att avskaf- fa alla gamla idéer om hegemonier och maktsfärer. Från och med nu skulle stor- makterna i förbrödning styra världen som en familj, där också de små fick

full möjlighet till utveckling, nationellt och demokratiskt.

Han var därför skeptisk gentemot Churchill, som alltjämt tänkte i inflytelsesfärer och maktintressen. Däremot föreställde han sig att Stalin var beredd att möta amerikanernas välvilja, när den visade sig generös nog. Roosevelt menade, att »om jag ger honom (Stalin) så mycket som jag överhuvud kan, kommer han inte att försöka annektera något utan acceptera att samarbeta med mig för en fredlig och demokratisk värld».

Med utgångspunkt från denna inställning var Roosevelt beredd att låta Molotov-Ribbentrop-gränsen genom Polen vara sovjetisk västgräns, medan Polen skulle ges tyska områden som kompenstation, fram till Oder-Neisse.

Roosevelt — för övrigt också Churchill — gick vidare mycket långt i riktning mot att acceptera den kommunistiska Lublinkommittén som polsk regering och tillvaratog inte den legitima polska exilregeringens intressen.

För Roosevelt var detta oundvikligt. I gengäld räknade han med att Stalin skulle tillåta en liberal demokrati att utveckla sig såväl i Polen som i de andra länder, som sovjetarmén ockuperade vid krigsslutet.

Om Jaltaproblematiken kan man alltså säga, att det inte var Roosevelts avsikt att dela Europa i två delar men att hans naivitet faktiskt ledde till det. Först då Stalins avsikter gick upp för amerikanerna — då var Roosevelt död

— fördes en skicklig uppdämningspolitik. Sedan dess har icke järnridån flyttats ytterligare västerut.

Frågan är då, om det finns utsikter att driva den sovjetiska hegemonipolitiken tillbaka igen. Att tänka på militära medel i detta sammanhang är naturligtvis uteslutet. Det är via samexistens som det eventuellt kan ske.

Benesjs politik

Den tjeckiska utvecklingen är i detta hänseende också mycket intressant. Det är av betydelse att notera, att president Benesj stod helt på Roosevelts sida vad det gällde synen på förhållandet till Moskva. De tjeckoslovakiska ledarna hade baserat sig på ett nära samarbete med Sovjetunionen. Benesj sade, att Tjeckoslovakien borde ta sikte på att bli ryssarnas »lilla syster». Benesj menade, att han kunde lita på Stalins ord.

För Benesj var minnet av München dominerande. Från fransk och brittisk sida kunde man inte vänta sig något. Det nya hoppet låg i ett stormaktssamarbete mellan de två stora. De små staterna skulle förtroendefullt inordna sig i detta nya globala system. Benesj anmärker gentemot Roosevelt: Jag tror inte, att ryssarna kommer att sovjetisera Polen och Tjeckoslovakien. De är för intelligenta för det. De har långt större nytta av de små demokratiska staterna som grannar. De vet, att de inte kan sovjetisera Polen och Tjeckoslovakien utan att också göra det med Tyskland och Frankrike. Ryssarna vill ha fred

snarast möjligt. De har också bett de tjeckiska kommunisterna att vara förnuftiga. Våra kommunister är inte heller så radikala. (Detta uttalande av Benesj har en viss relevans i dag, men då det fälldes för över tjugo år sedan var det sorgligt felaktigt.)

Benesj tog också i sina beräkningar med det förhållandet, att Tjeckoslovakien skulle bli omgivet av stater med ett visst ryskt inflytande. Dessa stater hade alla traditionella territoriella krav på tjeckiskt eller slovakiskt land. Slovakien var till och med en autonom stat vid krigets slut, ledd av monsignore Tiszo, som krävde fortsatt oavhängighet. Ett tjugotal länder, bland dem Sverige och Schweiz, hade erkänt denna stat.

Utan sovjetiskt stöd skulle därför Tjeckoslovakien riskera att uppslukas av grannarna, ansåg Benesj. München hade fått honom att helt utesluta att man i Paris eller London skulle vara beredd att satsa något åt Tjeckoslovakien efter ett ansträngande krig.

Inte ens då Stalin egenmäktigt försåg sig med den östliga delen av Slovakien och inkorporerade den med Ukraina, blev Benesj väckt. Trots rutenernas rop på hjälp, sade han, att detta var en episod som man fick uthärda.

Mot denna bakgrund förstår man också varför de tjeckiska ledarna bad, att inte västliga trupper skulle befria Prag först. Det var bäst att inte på något sätt väcka misshag i Moskva.

Med tanke på tillmötesgåendet mot den sovjetiske grannen blev därför oc-

kupationen i augusti en stor chock för tjeckoslovakerna. Det vände faktiskt deras ansikte västerut igen. Som Leninprisvinnaren och teologen Hromadka i Prag säger: »Jag är rädd för att det i vårt folks medvetande har hänt något som inte kan raderas ut igen». Tjeckoslovakien har blivit medvetet om att det endast i ett västligt sammanhang kan finna utlösning för sina kulturella och näringspolitiska krafter.

Moskvas svaghet

Från Sovjets sida var ockupationen av Tjeckoslovakien mera uttryck för fruktan än mod, mera uttryck för svaghet än styrka, mera uttryck för panik än reflekterat övervägande. Naturligtvis skapar det ängslan, att Sovjets enorma maktapparat befinner sig i händerna på en härskargrupp som synes kunna handla i panik, som inte är underställd demokratisk kontroll och som inte ser ut att låta sig påverkas av vad omvärlden anser. Men det betyder också, att den mäktiga sovjetstaten fruktar varje förändring, är rädd för idékonkurrensen med den demokratiska världen och ser på den nationella rörelsen som ett hot. Om kommunismen som idé kände sig säker, om ledarna i Kreml var överbevisade om sitt systems konkurrensförmåga, om de trodde att framtiden var deras — som dogmen går ut på — då skulle det icke ha varit nödvändigt att ockupera Tjeckoslovakien. När detta skedde, avslöjade det att man i Kreml inte har något annat svar på det mänsk-

liga behovet av nationellt oberoende och personlig frihet än stridsvagnar. Ingenting kunde demonstrera kommunismens svaghet tydligare än våldshandlingen mot tjeckerna och slovakerna. Stridsvagnarnas märken på gatorna i Prag och Bratislava är gravskrifter över det kommunistiska systemet.

När Moskva bestämde sig för att gå till invasion, finns det anledning tro, att det skedde efter ett maktkampslänkande avgörande i Kreml, där den partibyråkratiska centralkommittén skaffade den nystalinistiska fraktionen ett flertal. Nystalinismen har varit påtaglig i det sovjetryska samhällslivet de senaste månaderna. Den har vänt sig mot reformerna i näringslivet och krävt skärpt partikontroll över författarna och teknokraterna. Den såg i reformexperimentet i Tjeckoslovakien en dödlig fara för kommunismens framtid, och med rätta.

Skulle man tillåta pressfrihet, rättssäkerhet och prioritering av de nationella intressena, skulle det totalitära partisystemet snart vara upplöst. Partiledare — på hög och låg nivå — anade naturligtvis faran, och det är betecknande att såväl Ulbricht i Öst-Berlin som Gomulka i Warszawa och Sjelest i Ukrainas Kiev ropade varningsord.

Kommunismens bankrutt

I realiteten var inte den tjeckoslovakiska liberalismen annat än en logisk fortsättning av den reformism, som alla nyktra kommunistledare i ansvariga po-

sitioner har insett nödvändigheten av. Det har nämligen blivit klart dokumenterat, att det kommunistiska systemet är oförenligt med ett avancerat och teknifierat samhällskrav och oförenligt med en modern produktionsapparat. Den centraldirigerade ledningen måste mjukas upp till fördel för marknadsekonomiska hänsyn och de lokala experternas myndighet. Men därmed har den första bristningen i det totalitära systemet inträffat och kraven på liberalisering anmäler sig snart också i kulturella och nationella frågor.

De tjeckoslovakiska kommunisterna trodde, att de skulle kunna omskapa kommunismen till en human socialism. Deras experiment var ytterst spännande. Det har blivit stoppat. Om det är för alltid, vet vi inte ännu. Men vad som inte har upphört, är kommunismens inre motsättning. Man måste välja mellan partidiktatur och utveckling. Därför kan vi nu, just efter det att sovjetrevolutionen har firat sitt femtioårsjubileum, förutsäga, att de nästa femtio åren kommer att leda till avveckling av det kommunistiska systemet i det ena landet efter det andra, helt enkelt därför att det är misslyckat. Folken kommer att kräva sin rätt igen.

Vår hållning till de östeuropeiska länderna, frågan om samexistens och kontakt, måste naturligtvis bygga på det fundamentala faktum, att östeuropéerna befinner sig i rörelse. Vi måste försöka komma denna rörelse till mötes, samtidigt som vi måste försöka försvaga

makthavarnas kontroll och stängsel. Det betyder, att lösningen icke är kall isolering från vår sida utan sådan kontakt som främjar liberaliseringen och den nationella självständighetsrörelsen.

Vi ställs här i ett vanskligt dilemma, som bäst åskådliggöres med den tyska frågan. Under senare år har den västtyska regeringen mycket energiskt eftersträvat avspänning med Östeuropa och efterhand lyckats visa, att det inte hotar någon revanschism från Bonn, varken beträffande gamla områden eller nya gränser. Jugoslaver och rumäner upprättade därför vänskapliga förbindelser med Västtyskland, och tjeckoslovakerna stod i begrepp att göra detsamma. Men därmed insåg Moskva faran för att östblocket skulle kunna remna. Det kan bara hållas samman på konstlad väg genom påstådda faror. Därför intensifierade Moskva sin hetspropaganda mot Västtyskland i takt med det välvilliga tillmötesgåendet från Bonns sida.

Man skulle teoretiskt kunna hävda, att Moskva skulle uppfatta det som ett yttersta hot, om förbundsrepubliken förklarade sig beredd att erkänna Östtyskland och Oder-Neisse-gränsen.

Det är därför klart, att först en revision i Moskva av landets europeiska politik kan leda till avspänning. Medan man väntar på ökat förnuft i Kreml, bör vi på västligt håll visa, att maktpolitiken kommer att mötas med fasthet och kostar sovjetsamhället långt mer än reell samexistens. Det är nu vår

tur att kräva samexistens, på villkor som har både östeuropeisk autonomi och rysk liberalisering som målsättning.

Europatanken aktiviserad

Den mest positiva konsekvensen av nystalinisternas maktpolitik i östblocket är den tillskyndan som den inneburit för ny aktivitet i det västeuropeiska samarbetet. Vad framtiden beträffar är det bara i den västliga delen av Europa som man finner ansatser till en politisk identitet. Vi bör fördjupa detta samarbete också för att ha något konkret och samlande att erbjuda de östliga länderna, när de en gång befriats från de kommunistiska stängslen. Ett Europa utan fasta hållpunkter kan lätt falla sönder och bli »balkaniserat», splittrat och konfliktridet.

Man har ofta sett på de två militärallianserna i Europa som sammanbindande storheter i var sin del av kontinenten och trott att de med tiden skulle kunna genomföra en ömsesidig nedtrappning. Men nu visar det sig, att Warszawapakten är en rent sovjetisk maktapparat som medlemsländerna försöker att frigöra sig ifrån. Militäralliansen ger ingen ram för det framtida europeiska samarbetet.

Det finns emellertid ett organ, som gör det, nämligen Gemensamma marknaden. Här har vi det framtida Enhets-Europa i sitt embryo. EEC har redan blivit en succé och visat sin förmåga till europeisk integration. Som jämförelse kan nämnas, att Comecon i Östblocket

är misslyckat som ett förenande element och i verkligheten är en konstlad gruppering, som baseras på sovjetiska diktat. Det är EEC och Europaidén i vidare mening som utgör basen för det framtida alleuropeiska samarbetet.

Om vi kan visa förmåga till integration, inte bara ekonomisk utan också militär och politisk, kommer vi så småningom att skapa den nya regionala enhet, som genom sitt oberoende av stormakterna kan bana väg för en mera avspänd inställning från sovjetryssarnas sida, och därmed ett nytt klimat i Europa. En sådan utveckling är beroende av att reformismen vinner terräng i Sovjet-

staten. På längre sikt kommer den att göra det.

För att möta framtiden på ett konstruktivt sätt bör de västeuropeiska länderna bygga ut de institutioner och det samarbete, som kan stå redo att motta de östeuropeiska länderna, när tiden är mogen. Att lägga alla skuld på stillaståendet i den europeiska integrationsrörelsen på den franska oviljan, är en dålig ursäkt. Det finns anledning för varje folk att visa en passionerad och praktisk europahållning. Om den är tillräckligt konsekvent, kommer den att leda oss till målet, oavsett hindren.

LANDSBYGDENS BEVARANDE

Få samhällsproblem ha på lång sikt en större vikt än att hindra rubbningen av nödig balans mellan land och stad. De moderna kommunikationerna ha öppnat förut oanade möjligheter att åstadkomma en "dispersion" av näringslivet, varför landsbygdsproblemet måhända kan lösas icke genom en uttömning av utan genom en strukturförändring på landsbygden. Mycket vore redan vunnet, om statsmakterna när nya frågor komma före städse hade landsbygdens problem för ögonen och konsekvent handlade i syfte att undvika att befordra en icke nödtvungen fortsatt urbanisering.

Svensk Tidskrift 1938